

Vrienden voor het lezen

Descartes over uw passies

Christophe Van der Vorst

En zo komt het dat we zolang het om eenvoudige gehechtheid gaat onszelf altijd verkiezen boven het beminde, terwijl we, als het om toewijding en devotie gaat, het beminde zoveel hoger stellen dan onszelf dat we niet schromen om voor het behoud ervan ons eigen leven te geven.

René Descartes, *De passies van de ziel* (1649)

Een mechaniekje dat zo verouderd
Dat zo vanbinnen in het lijf zit
Dat zo onbegrijpelijk is voor het humanisme

Gerrit Kouwenaar, *Achter een woord* (1953)

We kunnen het ons zo voorstellen: het is 1646 en René Descartes zit aan zijn werktafel om een nieuw boek te schrijven. Het zal zijn laatste publicatie worden maar dat weet hij zelf niet. Hij wil in elk geval weer een boek maken dat losstaat van alle andere boeken en van het verleden. De Franse filosoof koestert een radicaal wantrouwen tegenover het verleden. Lezen we niet telkens dezelfde wijsheid in zijn teksten? Steeds hamert Descartes erop dat wie zich met het oude inlaat nooit het nieuwe zal ontdekken. In zijn *Uiteenzetting over de methode*, tien jaar eerder geschreven, laat hij zich smalend uit over de epigonen van Aristoteles: ‘ik ben er zeker van dat degenen die thans de felste aanhangers van Aristoteles zijn zich gelukkig zouden prijzen evenveel kennis van de natuur te bezitten als hij, zelfs als ze het daar hun verdere leven mee zouden moeten doen en nooit verder zouden komen dan hij. Zij zijn als de klimoprak die nooit hoger komt dan de boom die haar draagt, ja vaak zelfs weer naar beneden groeit zodra ze de top heeft bereikt’.¹ Zou men Descartes vandaag zijn gang laten gaan dan brengt hij het verleden in één groot archief onder met een klimaat gericht op de optimale conservering van de artefacten, ver

weg van zijn realiteit. Descartes heeft steeds lak gehad aan autoriteit – althans dat leert de traditie ons.

Descartes onthield zijn lezerspubliek niet graag het idee dat hij de grondlegger was van een nieuwe kennisleer die de menselijke aanblik van de wereld binnen afzienbare tijd helemaal zou veranderen. Dat hij in naam van de moderniteit *tabula rasa* maakte met de ganse filosofische traditie uit de oudheid werd na verloop van tijd een topos in zijn publicaties. Om zijn status van nieuwlichter nog meer te laten uitkomen gunde hij zichzelf ook wel eens een zonde tegen het verleden. Hij was er niet echt de man naar om zijn intellectuele inspiratiebronnen bij naam te noemen. In die zin is het beeld dat van Descartes bestaat voor een groot deel gestoeld op diens sterke retoriek. Het is een mythe dat hij zijn filosofie *ex nihilo* heeft opgebouwd. Ook hij kon zich onmogelijk aan de traditie onttrekken, al was het maar omdat zijn onderzoek ook voortbouwde op overtuigingen uit het verleden die hij op zijn minst moest verifiëren alvorens ze te kunnen afdoen als zuivere verzinsels. In een brief van 23 november 1646 aan de markies van Newcastle, William Cavendish, de echtgenoot van de wat excentrieke Margaret, noteert Descartes bijvoorbeeld: ‘Wat het begrip en het denken betreft, dat Montaigne en enkele anderen aan de dieren toebedelen, ik kan hen er niet in volgen.’² Bij uitzondering vermeldt de filosoof zijn intellectuele opponent bij naam. Michel de Montaigne blijkt zich wel vaker op te houden in de coulissen van Descartes’ teksten.

Montaigne, de andere enfant terrible van de Franse filosofie die vóór de eeuwwisseling furore had gemaakt met zijn autobiografisch getinte *Essais* was geen leermeester van Descartes maar zijn magnum opus heeft voor de zeventiende-eeuwer onmiskenbaar dienst gedaan als een opstap om enkele klassieke filosofische kwesties te herzien. Montaigne mocht dan wel het huis van de menselijke rede aan het wankelen hebben gebracht, vier decennia later verdedigde Descartes dat de rede net de enige brug vormt naar de waarheid en het goede. Daarom vangt hij zijn apologetisch getinte *Uiteenzetting over de methode. Hoe zijn verstand goed te gebruiken en de waarheid te achterhalen in de wetenschappen* (1637) aan met de beroemde zin: ‘Niets ter wereld is zo rechtvaardig verdeeld als het gezond verstand’ – en daarmee bedoelde hij het vermogen om waar en onwaar van elkaar te onderscheiden want ‘dat is uiteindelijk wat “gezond verstand” of “rede” betekent’.³ De steek naar zijn illustere voorganger, antirationalist en scepticus, Montaigne, ontging de contemporaine lezers ongetwijfeld niet. Evenmin ontging hen de *sérieux* waarmee het beginsel aan het papier werd toevertrouwd want het had ook betrekking op de ambitieuze auteur van de verhandeling zelf, Descartes, die in het vervolg van zijn traktaat

uiteenzet hoe hij zichzelf van de oude denkers en hun vooroordelen verlost om enkele waarheden over de wereld, de mens en God definitief bloot te leggen.

Tien jaar na de publicatie van zijn canonieke *Uiteenzetting over de methode* was Descartes' ambitie niet getaand. Zijn laatste boekuitgave vóór zijn plotse dood in 1650, *De passies van de ziel*, wordt voorafgegaan door een korte correspondentie tussen hemzelf en zijn uitgever die ons moet overtuigen van de 'bescheidenheid' van de filosoof. Slechts door een batterij aan argumenten, de herhaling van Descartes' eerder gedane beloften, vleierij afgewisseld met halfzachte dreigementen kon de uitgever bekomen dat de vermaarde filosoof zijn toestemming verleende tot de publicatie van het manuscript. Descartes' repliek op de eerste brief van de uitgever spreekt boekdelen: 'Waarde heer, te midden van de harde woorden en verwijten die ik aantref in de lange brief die u mij hebt willen schrijven, vind ik niettemin zoveel dat gunstig is voor mij, dat ik vrees dat, zo u haar, zoals u aankondigt, inderdaad laat drukken, men nog zal geloven dat het tussen ons doorgestoken kaart is en dat ik het ben die u gevraagd heeft om op te schrijven wat ik zelf fatsoenshalve niet aan het publiek kan meedelen.'⁴ Hiermee doelde Descartes niet in het minst op zijn reputatie als radicale vernieuwer. Descartes was er zich echter waarschijnlijk veel minder van bewust dat het vervolg van zijn brief bij een lange traditie aanknoopt. Hij schrijft aan zijn uitgever dat het plan voor zijn *Passies* vorm kreeg door de prikkelende correspondentie met een prinses 'wier verstand zozeer verheven is boven de rest dat ze zonder moeite begrijpt wat alle geleerden tezamen niet kunnen vatten'.⁵ Aanvankelijk wilde hij zijn overdenkingen alleen met zijn vriendin delen in een geschreven dialoog die in 1643 haar aanvang kende. De gedachte dat vrienden alles met elkaar delen, *amicorum communia omnia*, in het bijzonder intellectueel bezit, is steeds door humanisten als Erasmus gekoesterd en passioneel verdedigd.⁶ Het is enkel op aandringen van de uitgever dat Descartes zijn manuscript herziet en onder de titel *Les Passions de l'Âme* laat verspreiden.

De directe aanleiding voor de *Passies* was dus een reeks brieven die Descartes wisselde met Elizabeth van de Palts, de erudiete dochter van een protestantse keurvorst, Frederik V, die met zijn familie na een nederlaag tegen de rooms-katholieke Duitse keizer zijn toevlucht zocht in Den Haag. Elizabeth raakte gefascineerd door Descartes' *Meditaties* die in 1641 waren verschenen. In dat boek ontplooidde hij een metafysica die sterk gestuurd wordt door de mechanistische wetten van de vernieuwde natuurkunde. Het is ook in dit boek dat Descartes zijn visie op het dualisme verder uitwerkt en waarin hij de afstand tussen het lichaam en de ziel het grootst voorstelt. Het lichaam staat in voor de waarneming middels een fysisch-fysiologisch proces. De rede stelt zich op als een rechter die over zichzelf en wereldse zaken oordeelt, in het laatste geval op basis van

informatie die de zintuigen aanreiken. Volgens Descartes zijn lichaam en ziel ontologisch gezien van een andere substantie: de natuurlijke fenomenen voldoen aan de wetten van de wiskunde en ontplooiën zich in een ruimte ('res extensa'), de fenomenen van de bewustzijnservaringen daarentegen zijn ondeelbaar en onuitgebreid ('res cogitans'). Beide substanties zijn per definitie onverzoenbaar: de materie in beweging staat volledig los van het menselijke denken. De vraag die Elizabeth aan de filosoof voorlegt is hoe er toch sprake kan zijn van een interactie tussen beide types fenomenen, die toch ontegensprekelijk met elkaar communiceren. In een vroege brief gericht aan zijn gedreven lezeres antwoordt Descartes: 'Omdat Uwe Hoogheid zo'n scherp inzicht heeft dat niets voor haar verborgen kan worden gehouden, zal ik nu proberen uit te leggen hoe ik het samengaan van ziel en lichaam zie en hoe de ziel het vermogen heeft om het lichaam in beweging te brengen.'⁷ De *Passies* kende zo haar begin.

Wat verstaat Descartes nu onder de 'passies van de ziel'? Je kunt aan biljart denken. Als je een rode biljartbal tegen een witte kaatst dan zal de laatste zich voortbewegen in een richting die gelijk is aan de eerste – dat weten we uit ervaring en de derde wet van Newton. Als je de witte bal nu door de menselijke geest vervangt dan heb je ongeveer wat Descartes verstaat onder een passie. De processen die de filosoof in zijn boek beschrijft komen min of meer overeen met hetgeen zich in de materiële wereld manifesteert in de vorm van botsingen. Descartes maakt de menselijke geest onderhevig aan invloed van buitenaf. Hij argumenteert dat ze regelmatig wordt bewogen en uit koers gebracht door externe factoren, de rode biljartballen in ons gedachte-experiment. De passies zijn met andere woorden die gedachten en gevoelens die ontstaan door onze interactie met de wereld. En het feit dat we ons bewust zijn van die passies maakt dat we er anders kunnen mee omgaan dan dieren. Men geloofde sterk dat de mens zijn passies kan controleren en manipuleren, een overtuiging die voortvloeide uit de neostoïcijnse *rage* van de zestiende en zeventiende eeuw waarin een pleidooi werd gehouden voor de menselijke autarchie. En met het oog op een ziekteleer inventariseerden de artsen en zielenknijpers van die tijd met veel overgave de impact van de passies op het menselijk lichaam. Ze stelden bijvoorbeeld vast dat mensen vaak gebukt gaan onder intens lichamelijk leed wanneer hun liefde niet door een beminde wordt beantwoord. Met zijn boek diende Descartes met andere woorden een therapeutische industrie avant la lettre.

De passies waren *hot* in de vroegmoderne tijd. Het verleden blijkt echter moeilijker weg te denken door een van de voorvaders van de *philosophy of mind*. Descartes' *Passies* passen in een rijke traditie van retorische en ethische geschriften die grotendeels terugplooit op Aristoteles' *Ethica Nicomachea*. Na Aristoteles hebben auteurs als Cicero, Seneca, Augustinus en Thomas

van Aquino elk hun passieeler voorgesteld. Tijdgenoten van Descartes die zich over de passies bogen waren onder andere Robert Burton wiens *Anatomy of Melancholy* (1621) een bestseller was, Nicholas Coeffeteau met *Tableau des Passions* (1630) en Edward Reynold die het minder bekende *Treatise of the Passions and Faculties of the Soule of Man* (1640) op zijn naam heeft.⁸ Na Descartes schreven nog Malebranche, Hobbes en Spinoza over de passies, waarna het thema geleidelijk voor andere vraagstukken in de psychologie en de biomedische wetenschappen de plaats moest ruimen. Hoewel Descartes' verhaal over de passies bewust andere wendingen neemt dan de traditionele Aristotelische voorstelling van zaken – een gevolg van diens nieuwe visie op de menselijke ziel – vertoont zijn studie onmiskenbaar continuïteit met het model van zijn oude rivaal. Ze delen bijvoorbeeld assumpties over de indeling van de menselijke faculteiten in twee hoofdcategorieën 'acties' en 'passies' waardoor de oude connotaties van actief en passief gehandhaafd blijven. Verder zien we nog sporen van de aristotelische scheiding van de menselijke geest in een vegetatieve en een rationele ziel. Want Descartes mag dan wel het menselijk begrip en de wil uitsluitend aan de ziel hebben gekoppeld, de zintuiglijke waarnemingen, de passies, herinneringen en sommige fantasieën vragen nog steeds om een brug naar het lichaam. Descartes was als fysioloog en onderzoeker van de menselijke anatomie bovendien veeleer een synthesesmaker dan een werkelijke vernieuwer.⁹ Dat de Franse filosoof evenzeer originele inzichten probeerde te ontwikkelen staat buiten kijf. In zijn *Passies* merkt hij op dat hij op grond van 'nader onderzoek' tot de conclusie is gekomen dat de ziel noch in het hart noch in de hersenen in haar geheel maar wel in de pijnappelklier of epifyse is gelokaliseerd. Hij schrijft:

De reden waarom ik ervan overtuigd ben geraakt dat de ziel zich nergens anders in het lichaam kan bevinden dan in deze klier en dat het daar is dat zij al haar functies onmiddellijk uitoefent, is dat alle andere delen van onze hersenen tweevoudig zijn – zoals we twee ogen hebben, twee handen en twee oren, en zoals alle organen behorend bij de uitwendige zintuigen tweevoudig zijn.¹⁰

Deze passage werpt een ander licht op de ideeën van de denker die, zoals elke inleiding tot zijn gedachtegoed het wil, als eerste in de geschiedenis van de filosofie strikt de menselijke ziel van het lichaam splitste.¹¹ In deze passage vertoont de ziel wel een zekere uitgebreidheid, wat wil zeggen dat ze kan worden gelokaliseerd in de ruimte waardoor ze een kenmerk met de materie lijkt te delen. Nuance over Descartes' filosofie is op zijn plaats.

Descartes neemt zijn lezers helemaal op sleeptouw wanneer hij zijn functionalistische analyses even onderbreekt. Van de tweehonderd en twaalf artikelen steekt er een aantal bovenuit die ons nog steeds frapperen omwille van hun kernachtige formulering van een filosofisch probleem en hun compromisloze positiebepaling. Descartes' complexe bespiegeling over 'generositeit' spant daarbij de kroon. Het concept had in de zestiende eeuw ophef gemaakt. Het wees toen op een zekere verhevenheid van de adel. In de *Passies* heeft generositeit nog steeds deze bijklank maar Descartes geeft tegelijkertijd een originele invulling aan het begrip:

Ik geloof dan ook dat de ware generositeit, dat wil zeggen, de hoge waardering van zichzelf waarop men met recht aanspraak kan maken, slechts bestaat in de wetenschap dat, buiten die vrije beschikking over de wil, niets ons naar waarheid toebehoort, en dat er, buiten het goede of slechte gebruik daarvan, niets is waarvoor men ons kan prijzen of laken; en verder het besef dat men het vaste en onwankelbare voornemen heeft om daar een goed gebruik van te maken, dat wil zeggen, om nooit vrijwillig datgene na te laten of op te geven waarvan men meent dat het het beste is. En dat alleen versta ik onder een leven dat volmaakt in overeenstemming is met de deugd.¹²

De passie krijgt niet geheel onverwacht een morele strekking. Generositeit valt samen met het bewustzijn van onze vrije wil en het voornemen onze wil te allen tijde te gebruiken. De wilsvrijheid toont zich het sterkst wanneer de mens daadwerkelijk denkt wat hij wil denken. Dat wil zeggen, wanneer hij denkt onafhankelijk van zijn waarnemingen van de wereld en zichzelf. In de zeventiende eeuw konden orthodoxe theologen van Calvinistische strekking Descartes' visie op de vrije wil niet echt smaken. Bron van conflict was vooral een fragment in zijn vierde Meditatie waarin hij stelt dat 'het alleen de wil of keuzevrijheid (is), die ik als zodanig in mij constateer, (...) op grond waarvan ik begrijp het beeld en gelijkenis van God mee te dragen.'¹³ De vrije wil als enige basis voor het geloof. Kortom, een geloofsovertuiging los van de goddelijke gratie – een gewaagd standpunt in een Calvinistisch milieu. Descartes' voluntarisme had ook een impact op de epistemologie. In dezelfde Meditatie beschrijft de filosoof te midden van een ogenschijnlijk glashelder betoog dat het oordelen over het ware en het onware in zijn ogen samenvalt met de wil. Want wanneer iets als waar toeschijnt dan willen we dat ook als dusdanig zien. Descartes spreekt bijna met de stem van Augustinus tijdens diens evocatie van zijn bekering (*Belijdenissen* VIII). Hij schrijft: 'uit het grote licht in het verstand volgt een grote neiging in de wil.'¹⁴ Weten en willen heten hier complementair. Descartes interpreteert de wil echter niet uitsluitend metafysisch. De mens kan zijn vrije wil ook daadwerkelijk voelen. Dat gebeurt

wanneer hij beslist datgene te doen waarvan hij meent dat het het beste is terwijl hij door omstandigheden wordt aangezet tot iets anders. Dan kan de zelfbeheersing krachtig overnemen, leert ook het stoïcisme. Denk bijvoorbeeld aan het advies van Seneca in zijn eerste brief aan zijn leerling Lucilius: *vindica te tibi*, eis jezelf op voor jezelf. De brieven, dialogen en toneelstukken van de stoïcijnen waren gemeengoed in de vroegmoderne tijd en ook Descartes citeerde ze heel uitzonderlijk eens. De zelfbeheersing kan tot sterke ervaringen leiden, vaak van fysieke aard. En wanneer de wil voldoende lang standhoudt vloeit daar een zekere trots uit voort. Dat gevoel van zelfrespect heeft Descartes in zijn definitie van generositeit willen verwoorden. Het is tevens de zelfwaarde die uit elk van zijn geschriften spreekt.

Descartes' bespiegelingen over generositeit geven een andere wending aan zijn bekende 'methodische twijfel'. De filosoof vindt dat de onderzoeker het engagement moet aangaan om alles in twijfel te trekken. Hij moet bereid zijn om alleen 'heldere en wel onderscheiden ideeën' voor waar aan te nemen. Intellectuele eerlijkheid leunt hier aan bij zelfrespect, weten betekent alleen naar eigen inzichten oordelen. Descartes legt de lat voor zichzelf wel bijzonder hoog, hij wil elke zweem van invloed mijden. Dat heeft geleid tot de typische antihumanistische strekking van zijn publicaties. In het eerste artikel van de *Passies* legt hij er nog eens de klemtoon op: 'wat de Ouden erover leren (stelt) zo weinig voor en is voor het grootste deel zo weinig overtuigend, dat mijn enige hoop om dichterbij de waarheid te komen, zal zijn om de door hen gevolgde wegen te vermijden. Ik doe dus maar alsof nooit eerder iemand dit onderwerp ook maar heeft aangeraakt.'¹⁵ Zijn ganse oeuvre in ogenschouw genomen maakt hij maar weinig woorden vuil aan Aristoteles, Seneca of Cicero, tenzij om bijvoorbeeld in een autobiografische passage van zijn *Uiteenzetting over de methode* te vertellen dat hij die auteurs wel degelijk heeft gelezen, maar met het oog op de waarheid met hun teksten niks kan aanvangen. Lezen was zijn grootste jeugdzonde, schrijft hij niet zonder enige trots.

Het zijn Descartes' consequente aanvallen op het idee van de autoriteit die hem later heel wat lof hebben bezorgd. Hij werd een icoon van de solitaire onderzoeker en de vrije denker. Maar de onaflatende verloochening van de verworvenheden van het humanisme heeft hem evenzeer verwijten opgeleverd, vaak geformuleerd in de hoek van de hermeneutiek. In een boek waarvan de titel herinnert aan Descartes' *Uiteenzetting*, Gadamer's *Waarheid en Methode* (1960), wordt de Franse filosoof verantwoordelijk gehouden voor de kwalijke reputatie van de traditie en het interpreteren van teksten. Gadamer ziet Descartes als de vader van de verlichting die de mens heeft willen ontdoen van zijn historische bepaaldheid. Descartes ontkent de menselijke eigenheid door ons te reduceren tot een denkend ding, aldus Gadamer. Niemand kan nochtans zijn

situationele bepaaldheid ontlopen. Meer nog, het is net onze verankering in tijd, ruimte en geschiedenis die ervoor zorgt dat we kunnen interpreteren en denken. In ons begrip van de dingen en onszelf moet de traditie op de achtergrond meedraaien (de *Wirkungsgeschichte*). Ze schenkt ons de vooringenomenheid (*niet* vooroordeel) die onmisbaar is om te kunnen beginnen aan een ontdekking van de wereld en onszelf. Volgens Gadamer vormt het verleden dus het noodzakelijke raamwerk van ons bestaan. Het is dat kader dat bedreigd is door de *charge* van de verlichting op het classicisme. Gadamer wil dan ook niks liever dan de liefde voor het lezen rehabiliteren.

In tegenstelling tot Descartes kon een humanist *pur sang* als Petrarca nooit genoeg krijgen van het verleden. Enkele van de mooiste lofzangen op de lectuur zijn dan ook te vinden bij deze dichter, bijvoorbeeld in een van zijn brieven aan Boccaccio. In die brief, die over originaliteit en imitatio handelt, brengt hij de liefde voor oude boeken in verband met het gevoel van een ervaring van het verleden:

Ik heb Vergilius, Horatius, Livius en Cicero gelezen, niet een keer maar duizend keren, niet gehaast maar in rust. Ik heb nagedacht over wat ze schreven. Ik at in de ochtend wat ik 's avonds heb verorberd. Ik verslond als een jongen wat ik als man zou herkauwen. Hun geschriften heb ik volledig tot mij genomen, niet alleen in mijn geheugen maar ook in mijn merg, zodat ze een deel van mijzelf zijn geworden. Mocht ik ze nooit meer lezen, dan nog zouden ze in mijn geest ronddwalen, geworteld als ze zijn in de diepste holtes van mijn ziel. Maar ondertussen mag ik de auteur vergeten, omdat door een lang gebruik en bezit, ik hem als mijn eigen vlees en bloed ervaar. Overdonderd door het aantal geschriften vergeet ik dus wel eens van wie ze precies zijn. En dat bedoelde ik toen ik zei dat wat ons het meest vertrouwd is soms het meest misleidt. De geschriften komen misschien terug in ons geheugen wanneer onze ziel met iets anders bezig is. Ze lijken dan niet onze eigen gedachten, vreemd genoeg, maar nieuwe en originele ideeën. Eigenaardig zei ik? Ik ben er sterk van overtuigd dat jij al iets gelijkaardigs hebt ervaren.¹⁶

Het latente gevoel van herkenning dat Petrarca hier beschrijft was waarschijnlijk de grootste angst van Descartes; het gevoel door het verleden te worden ingehaald. Heeft hij daarom als adolescent besloten de dialoog met overleden auteurs te verbreken? Hij wilde beslist voorkomen dat zijn ideeën al museumstukken waren op het moment dat ze te boek werden gesteld. Descartes serveert alleen verse gerechten aan zijn vrienden en lezers.

Of *De passies* nog kraken en knisperen kan elke lezer zelf ervaren door de vertaling van de hand van Descartes-specialist Theo Verbeek tot zich te nemen. Bij de Historische Uitgeverij verscheen de briefwisseling tussen Descartes en zijn uitgever alsook het ganse traktaat dat erop volgt in het Nederlands. De *Passies* is voorzien van een korte maar tegelijk zeer heldere contextuele toelichting en een handig commentaarapparaat dat over ruim tweehonderd pagina's doorloopt zonder daarbij het leesplezier te verstoren. Integendeel, Verbeeks commentaar met zijn talrijke vooruit- en achteruitverwijzingen maken de nogal technische verhandeling voor hedendaagse lezers voor het eerst echt goed verteerbaar. Want een groot deel van de leesbaarheid dankt de uitgave aan het heldere notenapparaat. Bovendien wordt een deel van Descartes' jargon verklaard door een lijst waarin de Latijnse, Franse en vroegmoderne termen vergezeld worden door hun hedendaagse equivalenten. Wat de uitgave nog iets rijker had kunnen maken, zijn verwijzingen naar hedendaagse opvattingen over fysiologische en psychosomatische processen die met het emotionele leven samengaan. Enkele van Descartes' intuïties kunnen waarschijnlijk bevestiging krijgen in moderne theorieën over de bloedsomloop en het zenuwstelsel.¹⁷ Het zou tegelijk een illustratie zijn van de traditie waaruit de moderne geneeskunde zelf is ontwikkeld, die in het geval van het cardiovasculair stelsel niet alleen teruggaat tot de bekende bevindingen van de bioloog William Harvey maar zelfs tot de overdenkingen van een vroegmoderne filosoof als Descartes. Om het traditionele beeld van Descartes als de bedenker van de scheiding tussen lichaam en geest te verrijken met zijn ontdekkingen en bijdragen tot andere kennisdomeinen zou het mooi zijn mochten in de toekomst grotere delen van zijn oeuvre in het Nederlands beschikbaar worden. De uitgave van de *Passies* zou men in elk geval als een prachtige aanzet kunnen zien. Dat de verhandeling in de zeventiende eeuw al een bijzonder statuut genoot, bewijst het feit dat reeds in 1656, zes jaar na de oorspronkelijke uitgave in het Frans, de tekst voor Nederlandstalige lezers beschikbaar werd gemaakt door Jan Hendrik Glazemaker, die overigens ook de eerste vertaler was van Montaignes *Essais* in het Nederlands.¹⁸ Verbeek maakt Descartes' baanbrekende studie na ruim drie eeuwen opnieuw voor een ruimer lezerspubliek toegankelijk – *amicorum communia omnia*.

¹ *De uitgelezen Descartes. Ingeleid en toegelicht door Han van Ruler*, Tiel/Amsterdam, Lannoo/Boom, 1999, 176, vertaling van Theo Verbeek en toelichting door H. van Ruler. Eerder als aparte uitgave verschenen, *Over de methode: inleiding over de methode. Hoe zijn verstand goed te gebruiken en de waarheid te achterhalen in de wetenschappen. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen, voorzien door T. Verbeek*, Meppel, Boom, 1997.

² William en Margaret Cavendish deelden een interesse in de letteren en wetenschap. Van 1648 tot 1660 betrok het echtpaar het Rubenshuis aan de Wapper in Antwerpen waar ze hoogwaardigheidsbekleders in de politiek en kunsten ontvingen zoals Karel II van Engeland en Constantijn Huygens. Margaret gaf veel in eigen naam uit waaronder een sciencefictionverhaal, *The Blazing world* (1666), alsook enkele monografieën die van een oprechte belangstelling voor de natuurfilosofie getuigen. 'Pour ce qui est de

l'entendement ou la pensée que Montagne & quelques autres attribuent aux bestes, ie ne puis estre de leur aduis', *Oeuvres de Descartes publiées par Charles Adam & Paul Tannery, Correspondance, IV*, Paris, Vrin, 1974, 573, mijn vertaling.

³ *De uitgelezen Descartes*, 131. *Oeuvres de Descartes publiées par Charles Adam & Paul Tannery, Correspondance, VI*, Paris, Vrin, 1965, 1-2.

⁴ *De passies van de ziel, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Theo Verbeek*, Groningen, Historische uitgeverij, 2008, 57. In het vervolg van de tekst wordt er naar deze uitgave verwezen met de *Passies*.

⁵ *Passies*, 57.

⁶ Over de doorwerking van deze topos in de schrijftuur van Pythagoras, Plato, Augustinus en Erasmus, zie Kathy Eden, *Friends Hold All Things in Common*. Het gezegde 'Amicorum communia omnia' is niet zonder reden het eerste adagium in Erasmus' prestigieuze *Adagiorum Chiliades* (1508, 1515). Zie *The Collected Works of Erasmus. Translated by Margaret Mann Phillips and annotated by R.A.B. Mynors*, Toronto/Buffalo/London: University of Toronto Press, deel 31 ('Adages li1 to Iv100'), 29.

⁷ *René Descartes en Elizabeth van de Palts. Briefwisseling, met een inleiding van René Gude, vertaald en van een nawoord voorzien door Jeanne Holierhoek*, Amsterdam, Wereldbibliotheek, 2000, 32. In de periode dat Descartes met Elizabeth correspondeerde werkte hij ondermeer aan de *Principes van de filosofie*, zijn voorlaatste boek dat in 1644 werd gepubliceerd. Hij droeg het aan zijn enthousiaste lezeres en vriendin op.

⁸ Voor een voortreffelijk historisch overzicht van de passieleren, zie Susan James, *Passion and action. The emotions in seventeenth-century philosophy*, Oxford, Clarendon Press, 2001. Verder ook Anthoni Levy, *French Moralists. The Theory of the Passions 1585 to 1649*, Oxford, Clarendon Press, 1964.

⁹ Zie Stephen Gaukroger, *Descartes. An intellectual biography*, Oxford, Clarendon Press, 1997, 270-271.

¹⁰ *Passies*, 91-92.

¹¹ Zie bijvoorbeeld James, 'By treating the *Meditations on First Philosophy* as Descartes' philosophical testament, scholars have created a one-sided interpretation of Cartesianism in which the decision between body and soul is overemphasized and sometimes misunderstood. The same approach has also stressed Descartes' interest in our non-evaluative perceptions at the expense of his interest in our emotions' (106).

¹² *Passies*, 186 (artikel 153).

¹³ *Meditaties over de eerste filosofie waarin het bestaan van God en het onderscheid tussen menselijke ziel en lichaam worden bewezen. Vertaling en inleiding Wim van Dooren*, Amsterdam/Meppel, Boom, 1996, 73. Hierna, *Meditaties*. Revius beschuldigde Descartes ervan met dit fragment het pelegianisme in zijn systeem te introduceren. Zie vooral Theo Verbeek, *Descartes and the Dutch. Early reactions to Cartesian philosophy 1637-1650*, Carbondale and Edwardsville, Southern Illinois University Press, 1992, 45.

¹⁴ *Meditaties*, 75.

¹⁵ *Passies*, 67.

¹⁶ *Letters from Petrarch. Selected and translated by Morris Bishop. Drawings by Alison Mason Kingsbury*, Bloomington & London, Indiana University Press, 1966, 182-183, mijn vertaling.

¹⁷ Bijvoorbeeld op pagina 80 waar het lijkt te gaan over wat nu bekend staat als de sinoatriale en atrioventriculaire knoop en de bundel van Hiss. Zie bijvoorbeeld 'The regulation of the Heartbeat' in Vernon L. Avila, *Biology. Investigating Life on Earth*, Boston and London, Jones and Bartlett Publishers, 1995, 583-584.

¹⁸ Zie het lemma 'Jan Hendrikszoon Glazemaker' in Philippe Desan (ed.), *Dictionnaire de Montaigne*, Paris, Honoré Champion, 2007, door Alexander Roose.